

A magyar irodalom története 1945—1975

I. IRODALMI ÉLET ÉS IRODALOMKRITIKA

Írószövetségünk legutóbbi közgyűlésén egyik neves költőnk azzal a megállapítással kezdte felszólalását, hogy a magyar írók külön-külön — és úgy meglevő összességükben — sokkal jobbak és értékesebbek, mint amit a közgyűlésen, itteni együttesükben produkáltak. S ez még a szerencsésebbik eset, a fordítottja jóval nagyobb baj lenne. Azt hiszem, a megfelelő párhuzamokkal elmondható ez könyvünkről is: mai irodalomtörténeti és kritikai gárdánk egészében nívósabb és jelentékenyebb annál, mint amit ez a kötet megjelenít.

Sokat lehetne írni már pusztán az előzményekhez, főleg az akadémiai kézikönyv 6. kötetéhez való kapcsolódásról, a szerves vagy pedig többé-kevésbé következtetlen folytonosságról (a Révairól és Lukácsról szóló fejezetek esetében például egészen konkrét összevetésekig elmenően). Ám fogadjuk el Béládi Miklós szerkesztőnek a bevezetőben kifejtett álláspontját arról, hogy a felszabadulás utáni irodalmunkat tárgyaló kézikönyv folytatása ugyan az előző hat kötetnek, de „egyszersmind önálló mű, ennek a kiadványnak nem pusztán a 7. kötete, már csak a részleges átfedés miatt sem lehet az. Önálló munkának kell tekintenünk, mely a felszabadulás utáni irodalom fejleményeit tudományosan vizsgálható, különálló egységes egésznek fogja fel”.

Önálló munkának tekintve a kézikönyv e korszakkal foglalkozó tervezett négy kötetét, már az első lépésnél nagyon ingoványos talajon vagyunk. Számos alapkérdésben ugyanis csak feltételezésekkel élhetünk és nagyon óvatosan alkothatunk véleményt, mert a végső szó csak akkor lesz kimondható, ha az eddig megjelenteken kívül (a másik a IV. kötet, mely a határon túli magyar irodalom történetét tekinti át) a középső két kötet, a II. és a III. is napvilágot lát. Mert egyelőre olyan ez az építmény, mint az a híd, amit még csak a két szélső pillér tart, az igazán súlytartó középsők ezután kerülnek helyükre. A már megjelentekről azonban mindeme bizonytalanságok ellenére is szólni kell, fenntartva azt a jogot, hogy a hiányzó két rész megjelenése után (ezek határon belüli irodalmunk műfajok szerinti elemzését és a jelentősebb alkotók portréit tartalmazzák), azok fényében esetleg újból visszatérünk e mostanira is.

Az eszményi tényleg az lett volna, ha nagyjából egy időben jelenik meg mind a négy kötet. Mert így nemegyszer még a kizárólag praktikus okokból előállt problémákat is elvi-szerkesztési tévedésnek tünteti fel némely kritika. Béládi a bevezetőben így körvonalazza az irodalomtörténet tárgyaként felfogott irodalom mibenlétét: „Arra a kérdésre tehát, hogy mi az irodalomtörténet tárgya, válaszukat ily módon foglalhatjuk össze: a művek összességeként és az intézmények rendszereként felfogott irodalom.” Abból a gyakorlati tényből, hogy viszonylag nagy időkülönbség van máris (s mekkora lesz?) a megjelenésben, könnyen levonható egy olyan téves következtetés, hogy minden deklaráció ellenére sem a mű a legfontosabb a kézikönyv számára, hanem az irodalmi intézményrendszer. Pedig végeredményben itt is ugyanaz a szerkesztési elv érvényesül, ami az akadémiai irodalomtörténetnek előző, például 5. és 6. kötetében megtalálható, sőt, ami a társkötet, a határon túli magyar irodalom tárgyalásának kompozíciójában is megvan. Azokban is előbb esik szó, mintegy alapozásként — rövidebben — az intézményrendszerről, majd ezt követően sokkal részletesebben a művek összességeként tett irodalomról. Ez logikai és nem hierarchikus sorrend. S ami ott természetesnek fogadtatott el,

itt hangos visszatetszést váltott ki, mert ott együtt van az egész szöveg, helyben van és látszik a folytatás s ezáltal mindjárt szembeötlő, hogy a művek állanak középpontban s nem az intézmények, itt viszont egyelőre csakis a különállás érzékelhető. Ez azonban — ismétlem — praktikus és nem elvi probléma. Sőt, ha a korábbi korszakok tárgyalásánál is ilyen volt az akadémiai irodalomtörténet felépítése, akkor ez a sorrend itt kiváltképpen indokolt, hiszen a kézikönyv nemcsak közvetve jeleníti meg, hanem tételeken is kimondja a nyilvánvaló tényt: „Az 1948-as fordulat nemcsak az állami, gazdasági és társadalmi életben tette meghatározó erővé a kommunista pártot, hanem a kulturális politikában is. Sőt, azzal is számolnunk kell, hogy az uralomra jutott proletárdiktatúra olyan szereppel ruházta fel a kulturális politikát — s benne a művészet- és irodalompolitikát —, amelyet az irodalomtörténet korábban aligha ismert.”

Azt írtam előbb, hogy számos alapkérdésben a végső szó csak akkor lesz kimondható, ha a hiányzó két kötet megjelenik. Vonatkozik ez a periodizáció helyességének vagy elhibázottságának megítélésére is. Végső fokon a szépirodalmi anyag igazolja vagy cáfolja majd a bevezetőben kifejtett elgondolást. De függetlenül ettől, a mostani kötet alapján máris megtehető néhány megjegyzés. Erénye a könyvnek, hogy bátran eltér az egycezurás alapsémától minden olyan esetben, amikor a tárgy természete ezt indokolja. Így például a korszak irodalompolitikájának tárgyalásánál, ahol a szorosán vett politikai fordulópontokhoz (1948, 1953, 1956, 1961) igazodik a periodizáció, vagy az irodalomtörténetírás tagolásánál, ahol a tudományterület sajátos fejlődési fázisai a meghatározók. Nagyon zavaró ellenben, hogy — legalábbis ebben a kötetben — az egycezurás koncepció eme rugalmasság mellett is elég erőltetetten és elmentmondásosan valósul meg. A bevezető szerint az egyedüli belső korszakhatár, 1948 „az egységes folyamatot két részre, a szocializmus kora irodalmát előkészítő periódusra (1945—1948) és a szocialista korszak irodalma kibontakozását tárgyaló nagyobb szakaszra (1949—1975) bontotta”.

Ez utóbbi időszak tagolatlanul hagyásánál az elgondolás sarkpontja nyilvánvalóan a szocialista kontinuitás elvének demonstrálása volt. Csakhogy: a gyakorlati kifejtés során az 1957-től jelentkező különbség — talán nem túlzás azt mondani, törés — sokkal jobban érzéklődik, mint a folytonosság. Az elvi kinyilvánítás és a megvalósulás között ellentét feszül, aminek egyik oka az, hogy a könyv az úgynevezett ötvenes éveket is, majd a hatvanas-hetvenes éveket is túlságosan differenciálatlanul értelmezi, más-más szempontból.

A kultúrpolitika és az irodalom viszonyáról szólva a 49—56 közötti években, a bizonytalanságok egész sorát találhatjuk, ami sokszor már pusztán stílusban is tetten érhető. Való igaz, roppant ellentmondásos periódus volt ez, de ennek nem feltétlenül kellene a nyelvi megfogalmazás kétértelműségében kifejezésre jutnia. Többek között ilyeneket olvashatunk: „A magyar irodalomban, művészetben az elmúlt harminc év — történelmi buktatók, torzítások ellenére — igazán jelentős művészi értékeket teremtett. Itt is érvényes, hogy nem az időleges visszaesések, hibák, torzítások, nem a szocialista társadalom és az írók konfliktusai a jellemzőek (bár ezeket se kicsinyelljük vagy hallgathatjuk el), hanem az, hogy megszületett az új magyar szocialista irodalom.” Hogyan értendők a szocialista társadalom és az írók konfliktusai? Csak a kifejezetten rendszerellenes megnyilatkozások sorolhatók ide, vagy az íróknak éppen a szocialista társadalom jobbítása érdekében tett — s nem ritkán figyelmen kívül hagyott — bíráló megjegyzései is? S hogy az értelmezés valóban kétséges, arra a legfrappánsabb példa alighanem az alábbi: „Bár ezek a viták [előzményként a Juhász Ferenc, Sarkadi Imre műveiről lefolyt polémiákról, de legfőképp a Déry-vitáról volt szó — V. L.] mindvégig a pártegység platformján folytak, egyre izgatottabbak és hevesebbek lettek, bizonyos kérdésekben Révai József tekintélye ellenére sem sikerült egységre jutni, és a párt álláspontjától lényegesen eltérő vélemények is érvényesültek.” Az én korosztályom, amelynek már voltak személyes tapasztalatai azokból az évekből, valószínűleg többé-kevésbé meg tudja érteni, miről akar itt szó lenni. De a fiatalabb nemzedékek tagjai, akik csak könyvekből és elmondásokból ismerik azt a kort, már csak a formális logika szabályai szerint gondolhatják ezt végig: ismeretes, hogy a párt álláspontja jó néhány kérdésben téves volt, akkor az övétől eltérő vélemény jó-e, vagy rossz?

Logikusan gondolkodva erre csakis azt lehet válaszolni, hogy esete válogatja, lehet helyes is az eltérő vélemény, de lehet szintűgy téves. Ez azonban így, kifejtetlenül semerre nem orientál, csak a bizonytalanság érzését növeli.

Valamivel később ezt olvashatjuk: „Az irodalmi élet többsége azonban sajátosan »ellenzéki« álláspontot képviselt, sőt, az irodalom újjászerveződött látszategysége is létrejött ezen az »ellenzéki«, »neokommunista« alapon. Az ide tartozó írók jelentős része is őszintén hitt abban, hogy a rendszer mellett áll, azt akarja javítani, nagy része kommunistának vallotta magát. Követelései, kívánságai... jelentős része antidogmatikus szocialista követelés volt; az irodalom, irodalompolitika, esztétika területén is a pártosság leninibb értelmezéséért, az irodalom sajátosságainak figyelembevételéért, a közéleti felelősségű irodalom kibontakozásáért... emelték szót. Ugyanígy a társadalom, a gazdaság, a politika területén is... Ugyanakkor ezek a törekvések az adott politikai helyzetben szinte szétbonthatatlanul egybekapcsolódtak revizionista, polgári, sőt, olykor a rendszer megdöntését célzó elképzelésekkel, koncepciókkal.” Csakhogy a helyzet még bonyolultabb volt. Három tény folyton hangsúlyozódik a könyvben: a politika (benne a kultúrpolitika) eltorzulása; hogy az írók többsége a rendszer mellett állt, azt akarta javítani; a körülmények azonban úgy alakultak, munkásságuk olyan társadalmi kényszerpályára került, hogy objektíve a rendszerellenes erők ellenséges célra használták fel írásaikat. („A magyar irodalom és fejlődés egyik tragédiája volt, hogy ezek a jelentős művek a bonyolult politikai harc tétjévé lettek, hogy az önmagukban helyes követelményeket is egy alapjában tragédiába torkolló »fejlődés« jelszavaivá sajátították ki.”)

Mindvégig kimarad azonban egy fontos láncszem: annak hangsúlyozása, hogy mindez azért is történhetett így, mert a politika az alapkérdésekben nem hallgatott az írók jószándékú — s először még kellő időben elhangzó — felhívásaira, figyelmeztetéseire; többek között ez idézett elő ilyen „tragédiába torkolló” helyzetet (s szubjektíve az írókban olyan csalódást, ami aztán az irodalmi konszolidáció nehézségeiben is érezte hatását). Fontos ezt kiemelni azért is, mert könnyen olyan téves optika keletkezhet, mely felcseréli az okot és az okozatot s azt láttatja, hogy kár volt ezeknek a műveknek megszületni s az íróknak annyit buzgólkodni, munkásságuk csak bajt eredményezett.

A sakkozásban van egy olyan törvényszerűség, amit úgy neveznek, hogy „a gyengeségek tovaterejedésének törvénye”. Analóg módon egyre inkább ez a törvény működött ezekben az években az irodalompolitikában és az irodalomban s kettejük viszonyában, méghozzá úgy, hogy mindkét fél oldalán hiba hibát szült, és egymással való kapcsolatukban is. Éppen ezért meggondolandó, nem lett volna jobb a periodizáció kidolgozásakor az irodalom specifikumait jobban figyelembe venni és cezúrát vonni 1957-nél is? Ez nem sértené meg a szocialista kontinuitás elvét, kitűnően érzékeltetné azonban, hogy a „de azokban az években is a szocializmus épült” tétele másképp értelmezendő az irodalomban, mint mondjuk a közoktatásban, vagy akár a tudományban. Ez utóbbiakban szigorúbban érvényesül a folytonosság törvénye egyazon társadalmi rendszerben, szorosabban kötődnek az előzményekhez az új mozzanatok, de ezáltal nehezebben mozdulók, lassabban változók is. A jóval mozgékonyabb, a valóság új fejleményeire gyorsabban és lendületesebben reagáló irodalom szükségképpen sokkal nagyobb változásokkal éli át az ilyen jelentős fordulokat, mint amilyen 1957 volt, s nem biztos, hogy egy általános sablonhoz való ragaszkodás ebben az esetben jó megoldás.

A valóságban is megvan tehát egy nagyon jelentékeny különbség — vagy törés — az irodalomban és irodalmi életben 1957-tel, ami a kötetben meglevő elég egysíkú beállítás miatt még jobban kiütöközik. Ha azt mondtuk, hogy az ötvenes évekről szólva számos bizonytalanságot tartalmaz a könyv, akkor ezzel ellentétben a hatvanas-hetvenes éveket viszont túlságosan egyértelműen, a valóságos ellentmondásokat elsimítóan fogja fel. Másképpen mondva: túl rózsaszínűre festi (amint azt már más kritikák is megállapították). A két évtized irodalompolitika-történetének áttekintésekor például kizárólag a leíró módszerrel találkozunk. Pedig semmi kár nem származna abból, ha régebbi — a művészetekkel, irodalommal

foglalkozó — pártdokumentumokról szólva nemcsak kivonatolná ezeket, hanem kommentálná is őket. Éppen azt bemutatva, hogy az *akkori* körülmények közt az adott kérdésekben ez volt a *helyes* állásfoglalás, ma azonban már szükségszerűen *más* a véleményünk — a hivatalos vélemény is beleértve — ugyanazokról a témákról, művekről stb. A történetiség elvének olyan aspektusú alkalmazását hiányolom, amely bátran épít arra az alapelvre, hogy más és más történelmi helyzetben szükségképpen másképp *kell* látnunk. Ettől a párt 1957 utáni kultúrpolitikája egyáltalán nem lenne tévedések sorozata, sőt, éppen így derülne ki, hogy mennyire igyekezett alkalmazkodni a változó valósághoz s amennyire lehet, alakítani azt.

A könyv legnagyobb gyengesége azonban — sok más kritikával egyetértve — az igen gyakori átfedés (legszélsőséesebb formájában néha szó szerinti önismétlés, például: a „spenót” tervének kidolgozása, az egyes kötetek szerkesztői, munkatársai; bizonyos könyvsorozatok megindulása, azok szerkesztői stb.). Majdnem minden fejezet szerzője (szerzői) mindenütt elmondja az adott időszak alapjellemezőit s a marxista esztétika és irodalomelmélet alaptételeit. Szubjektíve érthető az a belső kényszer, hogy minden szerző ezzel alapozza meg mondandóját, a tényleges következmény azonban az, hogy ezzel még terjengősebbé vált a könyv. Ökonomikusabb szerkesztés e téren feltétlenül javára vált volna a kötetnek.

Az átfedések másik, már nem pusztán a terjedelem, hanem a tartalom problémáit érintő típusa az, amikor egyazon témáról beszélve fontos kérdésekben nem egyező, esetleg teljesen ellentétes nézetek találhatók. Sok más kritika is az első helyen említette ezek közül a kötet Révai-képt. Valóban, meghatározott egységes alapértelmezésen belül máshova teszi a hangsúlyt Bodnár György, máshova Szerdahelyi István, Agárdi Péter, Szabolcsi Miklós, Kenyeres Zoltán. Baj-e ez? A konkrét kérdésben azokkal értek egyet, akik helyeslik ezt a megoldást. Ezt a témát is azok közé sorolom, amelyekről Béládi Miklós szerkesztő a kötetről megtartott rádióbeszélgetésben a következőket mondta: „Abból indultunk ki, hogy egy szerkesztő több szerzőt mozgató munkánál végképp nem jogosíthatja fel magát arra, hogy egyetlen irányt tűntessen ki méltánylásával, megbecsülésével... A tárgy több irányból, több nézőpontból való megközelítése helyenként okozhat konfrontációkat, hogy az egyik helyen ezt mondjuk X jelenségről, a másik helyen meg attól eltérőt állítunk ugyanerről. Szerintem ez a belső véleménykülönbség az első kötetnek elkerülhetetlen velejárója, semmiképpen sem tudományos hátránya, hanem éppen a megismerés nézőpontjából inkább ösztönző és serkentő jellegzetessége. Nem monolit gondolkodást képvisel a kézikönyv, hanem több nézőpontot enged érvényre jutni, bizonyos körön belül.” Ez az alapállás a Révai-kép esetében feltétlenül helyeslendő: ha egy nagyon bonyolult kor roppant ellentmondásos személyiségéről az alap kutatás még korántsem tárt fel mindent ahhoz, hogy komplex értékelése megíródhassék, egy ilyen típusú kézikönyv diktatórikusan nem mondhatja ki a végső szót, ellenkezőleg: az árnyalatokban eltérő vélemények szembesítésével is serkentsen, ösztönözzön új és új gondolatokra.

Már sokkal problematikusabb az átfedésesen eltérő nézetek ama csoportja, amikor a vélemények közt „antagonisztikus” az ellentmondás. Legkézenfekvőbb példája ennek könyvünkben a kritika szerepének, helyzetének, nivójának megítélése. Néhány véleményt idézve: „A kritikának — elvben — értékelnie kell mindazt, ami megjelenik, és a nyitottabbra tárt közléspolitikával szemben határozott elvi álláspontot kellene, kellett volna kifejeznie. A marxista kritika jelentős erőfeszítéseket tett ez irányban, idősebb és fiatalabb kritikusok a hetvenes évek derekán több kísérletet tettek a folyamatok és művek ábrázolására, árnyalt értékelésére. Ám a kritikának ezekben az évtizedekben sem sikerült kivívnia az igazi tekintélyt. ... a marxista kritika is bizonytalanabbá vált a történeti, gazdasági folyamatok értékelésében, a világirodalmi folyamatok ismeretében, a mindennapi valóság és a művek összevetésében.” Néhány oldallal később: „A kulturális politika »mozgó osztaga« voltaképpen a kritika kellene hogy legyen. A hetvenes években a kritika átfogó szerepe tovább csökkent, bár az iránta támasztott igények — kulturális politika, közönség és művészek részéről egyaránt — tovább nőttek.” Ugyancsak erről az időszakról, tehát a hatvanas-hetvenes évekről s annak kritikájáról többek

között ez a mondat található: „Az irodalompolitika vonalának meggyőző stabilitása s az új művekben halmozódó kérdések ösztönző és kényszerítő hatására azután kibontakozott az a folyamat, mely máig tart, amelynek során kritikánk is kinőtte gyermekbetegségeit, s közelebb jutott a feladataihoz méltó szinthez.” Amikor pedig a konkrét nevekről és művekről van szó, még jobban az elismerés felé hajlik a könyv. Az utóbbi időben megjelent kritikus tanulmányköteteket így értékeli: „Ha e kritikai írásokat egymás mellé helyezzük, voltaképp egész mai irodalmunk minden igazán maradandó törekvéséről, ígéretéről, fontos problémájáról képet kaphatunk belőlük.” A rádió irodalomkritikai munkásságáról szóló rész pedig így fejeződik be: „Sok esztendő tanulsága, sok kudarc és újrakezdés tapasztalata nem múlt el nyomtalanul: az utóbbi időben a kritika az irodalom valódi értékei feltárása jegyében végzi munkáját.”

Ezeket az ellentéteket már nem lehet besorolni abba a kategóriába, amibe az imént a Révai-képet: hadd ütközzenek (jobban mondva súrlódjanak) a vélemények egy még teljesen árnyaltan nem lezárt tárgykörben. A kritikánál már másról, következtelenségről van szó. A kritika hanyatlásáról akkor beszélhetnénk, ha perdöntőnek a kritika társadalmi-politikai súlyát vennénk; ilyen értelemben valóban visszaesés van az ötvenes évekhez képest (de ez nagyon jól van így!). Ha viszont fő szempontnak azt tekintjük, hogy a kritika az utóbbi időben közelebb jutott-e a művek mint irodalmi alkotások teljesebb és igazabb megértéséhez, ha tehát a kritikát az irodalomtudomány egyik sajátos szektorának tételezzük, akkor a fejlődés nyilvánvaló. Másképpen mondva: úgy tűnik, a szerkesztés nem foglalt határozottan állást abban, hogy a kritika „a kulturális politika mozgó osztaga”-e elsősorban, vagy sokkalta inkább az irodalomtudomány része (és csak ezzel az áttétellel „mozgó osztag”, mert ez a feladata is roppant fontos, de eredményesen csakis a maga speciális alapfunkcióján keresztül elvégezhető a munkája). Számomra sokkal meggyőzőbbek voltak a kötetnek azok a részei, amelyekben e kettősségből az irodalomtudomány egyik belső tartományaként felfogott kritika volt jelen.

A könyvünkről eddig megjelent recenziók, tanulmányok szinte mindegyike azzal zárja az írást, hogy még nagyon sok mindent lehetne írni erről a kötetről, de már nincs rá hely és mód. Ez egészen természetes: az ilyen típusú és ilyen terjedelmű könyv átfogó értékelésére viszonylag rövid írásokban nem lehet vállalkozni. A továbbiakban már én is csupán egy rövid megjegyzésre szorítkoznék, az összegző vélemény előtt.

Agárdi Péter az irodalomtörténetírást méltató fejezetében kétszer is utal arra, hogy a korszak nagy tudósainak portréját megrajzolni ugyan nagyon fontos lett volna ebben a kötetben, de erről mégis „le kell mondani”. Pedig nagyon sajnálatos, hogy ez így történt. Azt hiszem, már pusztán szerkesztési okokból is: könnyen meglehet, hogy a majd megjelenő 2—3. kötetben esetleg középszerű írók és költők is külön portrét kapnak, legkiválóbb irodalomtörténiszekink-kritikusaink pedig nem. Vagy még tovább élezve a dolgot: előfordulhat, hogy Bóka és Sőtér, a szépiro esetleg külön kisportréval, összefogott pályaképpel szerepel, irodalomtudós-ként viszont nem kapták meg ugyanezt. Ez persze részben csak feltételezés, nem ismerve a hiányzó két kötetet. A tudósportrék azonban e mostaniból nagyon hiányoznak, nemcsak vélhető szerkesztési ellentmondások, következtelenségek miatt. Mindenekelőtt azért, mert ha lennének ilyenek, a korszak problémáit is jobban megérthetnék az olvasók egy-egy kimagasló tudósi életút nyomon követésével. Ez sokkal többet adott volna, mint a mostani mozaikszerű megoldás.

A már említett rádióbeszélgetésben Németh G. Béla többek között ezeket mondta: „...a szerkesztők tudatában voltak annak, hogy még nem lehet egy szigorúan zárt, hierarchikus szisztémát alkotni, hanem egyelőre az ilyenfajta összefoglalásnak ismereteket kell adnia erről a korról, hogy az ezt meghaladó kötet majd tudjon mire építeni. S most, e tekintetben legyünk egészen praktikusak és kérjük: melyik magyar korszak érte meg azt, hogy így, mintegy saját magát összefoglalva hagyományozza át a róla szóló ismereteket az utókor számára?” Ezzel egyetértve, minden bíráló megjegyzés ellenére is összességében nagyon fontosnak és hasznos-

nak tartom a könyvet. Vannak kitűnő fejezetei (Béládi Miklós előszava, Bodnár György, Kenyeres Zoltán portréja Révairól, illetve Lukácsról), további jó részletei, noha a műegész még magától értetődően nem tudta elkerülni az úttöréssel járó botladozásokat. De bizzunk abban, hogy az ezt meghaladó kötet majd valóban tud rá építeni. (*Akadémiai.*)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Agárdi Péter: Értékrend és kritika

FEJTŐ FERENC IRODALOMSZEMLÉLETE A 30-AS ÉVEKBEN

A haladó magyar irodalomszemlélet kiemelkedő — páfordulása miatt sokáig alig emlegetett — alakja volt *Fejtő Ferenc* a harmincas években. Együttal a nagy esszéíró nemzedék — hasonló okból — elfeledett tagja. A felfedezésére, bemutatására és értékelésére vállalkozó *Agárdi Péter* munkája elsősorban kritikátörténeti indíttatású. Ez a megközelítés nem előzmények nélküli. 1976-ban monográfiának beillő tanulmányban tette közzé „adalékait” a két háború közötti marxista kritika József Attila-képéről (*A szocializmus mint költészet*). Fejtő Ferenc kritikus arcélét már itt felvázolta. Kibővített portréját — mostani könyve néhány részletét — bemutatta a Magyar Irodalomtudományi Intézetben létesült Szocialista Irodalomtörténeti Kutatások Munkaközösségében, ahol munkája osztatlan sikert aratott.

Agárdi Péter tehát majdnem tíz évig dolgozott köteté összeálló Fejtő Ferenc-tanulmányain. Anyaggyűjtése során a hazai baloldali sajtóból feldolgozta Fejtő Ferenc 265 írását. Természetesen elsősorban a folyóiratokban publikált művek kaptak helyet a függeléként közölt bibliográfiában. A napilapok közül a Népszavánál törekedett teljességre. A számbajöhető többi napilap — Újság, Magyar Hírlap, Est-lapok stb. — lényegében feltáratlan és nem valószínű, hogy az itt-ott lappangó írások lényegesen árnyalnák a Fejtő Ferenc 30-as évekbeli munkásságáról kialakított képet. Hiányzik viszont — s e hiányt a legjobban maga a szerző érzi — az „utódállamok” baloldali sajtójának a magyar irodalomtörténeti kutatómunka számára nehezen megközelíthető része; bár a kolozsvári Korunk és a Moravská Ostrava-i Magyar Nap Fejtő-közleményei így is megtalálhatók a bibliográfiában, illetve a kötetben. A monográfiához feldolgozott munkák — irodalomtörténeti, történettudományi és politikátörténeti értékelések, tanulmánykötetek és vitacikkek — száma eléri, netán meg is haladja Fejtő írásaiét, s így minden lehetőség adott, hogy Agárdi Péter a 30-as évekbeli baloldali kritika teljességét vizsgálva keresse Fejtő Ferenc helyét és munkássága értékrendjét.

Szintézisre törekedett tehát a szerző és — szerényebb mértékben — rám is e feladat hárul, amikor Agárdi könyvének főbb értékeire akarom felhívni a figyelmet. A tárgyalt korszak nem ismeretlen a kutatók előtt, akik legnagyobb költője, József Attila pályájának 1930 körül kezdődő, remekműveket érlelő szakaszát vizsgálják. A kötet olvasásakor — utólag jöttem rá — saját munkámhoz is bőségesen gyűjthettem adatokat, és hetvennél is több, sűrűn teleírt cédula várja, hogy recenziómba beépülhessen...

Agárdi Péter példák sokaságán át bemutatja, hogy milyen hiányos, helyenként a tényeknek sem megfelelő az a kép, melyet Fejtő Ferencről kapunk, ha az irodalomtörténeti kézikönyveket böngésszük. Legtárgyilagosaabb — bár túlságosan steril — *A magyar irodalom története 1945—1975* című kézikönyv IV. kötetében — *A határon túli magyar irodalom* — olvasható ismertetés: „*Fejtő Ferenc* (1909—) 1938-ban távozott Nyugatra; a Szép Szó szerkesztője